

Egy „Madách-vers” megközelítése – Baka István: Tél Alsósztrégován

Az immár hagyományossá váló Madách-szimpóziumok sajátosságát az adja, hogy miközben az előadók és a hallgatók a Madáchról való tudás határait tágítják, jó alkalmat teremtve az önképző felnőtt társadalom József Attila-i és Bibó István-i értelemben vett gyülekezetének, ezzel egyidőben és egyszerre emlékezünk az elhunyt mesterre is. A Madách Irodalmi Társaság azonban nem helyettesítheti a magyarok és nem-magyarok kötelezettségeit, legfeljebb teret adhat a halhatatlan művészhez valamilyen módon kapcsolódó alkotásoknak, illetve inkább csak számon tarthatja ezeket. Ehhez a sajátos ünnepléshez tartoznak a Madách ihlette alkotások – valamint ezeknek az alkotásoknak az értelmezése.

Hogy az interpretáció interpretációja posztmodernnek minősül-e, vagy egy régi hagyomány fönmaradásának... a vita helyett inkább értelmezésünket adjuk közre. [Az elemzést Varga Magdolnával közösen készítettük. – Á. K.]

A választott alkotás szövege:

Baka István:

Tél Alsósztrégován

1

Ég kandallóban a fenyőhasáb,
Fény-árnyait, mint ingecskéjét Erzsí,
Felizgatott ujjak közül kiejti,
És megvillantja öle paraszát.

5   Elfordulok – e kísértésnek vége!
S hogy visszanezék újra, már sisak-
Rostélyon át koromszemű lovag
Les rám, s szívemre céloz dárdafénye.

10   Jeges-fehér bolygók s hülő veres Nap
Hevernek a biliárdasztalon, –
Elindítja-e még egy akarat vad

Lökése őket új pályájukon,
Vagy nem mozdulnak többé már soha?
Alszik a völgyben Alsósztrégova.

- 15 Itt bent, a tompa, téglából rakott
Boltív – a menny silány paródiája -
Alatt havas mezők: papírlapok
Fagyán ropog a tollam, és a tájra
- 20 Krikszkrakszol róka-üzte nyúlnyomot:
Verssorokat – még menekül az eszme,
S ha végül felbukik, prédául esve,
Fröcskölnek, mint a vér, a mondatok.
- 25 Ki tudja: rézsut-fényü virradat
Vagy guillotin zuhan sovány nyakamra?
Fűrészpor issza be szavaimat.
- Nyúl-marquis, róka-sans-culotte-fogakkal
Szaggattatom, – futnék, de nincs hova.
Alszik a télben Alsósztrégova.

- 30 Hamvad, leroskad a fenyőhasáb,
Rám pillant szemrehányón és kiég.
Marad a langyos dunnaszürkeség, –
Elfojtja Fráter Erzsí sóhaját.
- 35 Saktábla-padlón asztal és a székek -
Bevégezetlen játszma figurái;
Ma már az Úr és Lucifer se játszik, -
Feldöntöttek világosat, sötétet.
- S akárha sakkban, bástyáim között
Toporgok én, király, – megütközött
Helyettem és elhullott a királynő.
- 40 Már csak az Úr és eszkimó-homály jő;
Napok: csontbolygók gördülnek tova.
És alszik, alszik Alsósztrégova.

In *Tájkép fohással* Pécs, 1996. 285-286.o.

A mű keletkezéséről és szövegváltozatairól nem sokat tudunk. Annnyit azonban igen, hogy a Palócföld nevű folyóirat 1993-as Madách-pályázatára készült a jeligével jegyzett költemény, 1993-ban. Sajnos, közelebbi időpontot megadni nem tudunk, csak a legkésőbbi: feltehetőleg a beadási határidő előtt fejezhette be a szerző (ez kevés a filológiai pontossághoz). A

Palócföld 1994/1-es száma szerint a „Szeged Homousion” jelíggel az 1993-as pályázaton 2. díjat ért el.

Az író felesége, Baka Tünde szóbeli közlése szerint a szerző csak többszöri tudakozódása után értesült arról, hogy a vers meg is jelent, de erről nincs dokumentum a hagyatékban. Erre a szövegváltozatok miatt lett volna szükség. A filológiai hiányosságot mentse, hogy a következő megjelenés szintén a szerző keze munkáját viseli magán: a *November angyalához* (Pécs, 1995.) című kötetében hozzáférhető az utolsó változat (27-28.o.). Az „utolsó” nem tévedés: a *Tájkép fohással* című posztumusz kötetében semmi változással nem találkozunk. A halállal küzdő Baka alapos és pontos volt: a számítógépbe maga írta bele, s ellenőrizte a kötettervezet minden egyes sorát. A továbbiakban a posztumusz kötetbeni közlést tekintjük véglegesnek, s mint ilyet, az értelmezés tárgyának.

Mielőtt a mű szövegével kezdenénk foglalkozni, szeretnénk kitérni néhány jellemzőre. Az egyik ilyen a forma és a formai környezet. Baka verse szonett-triptichon: olyan három, tartalmilag szorosan egybekapcsolt petrarcai formájú vers, amely a középkori hármassorúak (vagy akár az orosz ikonok) sajátosságait mutatja.

A tartalmi kapcsolatot olyan szövegszerkesztési fogások erősíthetik, mint amilyenek például a *Pügmalión* című versében olvashatóak – e ciklus harmadik, befejező darabja (290-291.o.) –, vagy a *Kegvelmi záradékban* (216-217.o.), a *Trisztán sebe* címűben (205-206.o.), de ilyen megoldással találkozunk a *Fredman szonettjeiből* című alkotásban (203-204.o.) meg az *Aeneas és Didó*ban is (201-202.o.). Ezek az enjambement-ök nemcsak sorokat vagy versszakokat kötnek össze, hanem verseket is!

E hármassorú, triptichonos szerkezet jelenik meg továbbá az alábbi versekben: *Carmen. Az Apokalipszis szakácskönyvéből*, *Vörösmarty-töredékek* (oldalszámtól eltekintünk). A hármasság mint műkompozíciós elv annyira fontos volt Bakának, hogy a *Kegvelmi záradék*, illetve a *Vörösmarty-töredékek* inkább kipontozott, üres sorokat is tartalmaz, csak hogy az elvnek megfeleljen a mű.

A hármasság mellett fontos a versnek az elhelyezkedése is: Baka sokat adott a ciklusszerkezetre – erről másutt már beszéltünk. Az 1993-as közlés óta a kötetrendezés következtében a választott mű a TÉL ALSÓSZTREGOVÁN ciklus első, címadó versének számít. A ciklus három epikus indíttatású kompozíciót fog össze: az 1994-ben született CARMEN hármassorú verset és a szintén 1994-es, már idézett *Pügmaliónt*. Mindhárom versnek a férfi-nő viszony a témája. (A CARMEN nemcsak a vers címe, fölfogható belső kis ciklusnak is, hiszen a szerző külön-külön, más címmel is közölte darabjait.)

A vers műfaja nem a formája (közoktatási tévhit, hogy a szonett műfaj lenne, ez csak és csakis forma; erősen kötött, mert verselési, rimelési, szótag- és sorszerinti kötöttségei mellett még tartalmi-szerkezeti szabályokat is be kell tartania a költőnek, ám mindezekről függetlenül csak forma a szonett). Úgy vélem, ha az arisztotelészi műfajelmélet követelményeit tekintjük, akkor elégiának olvassuk. Ezt támasztja alá, ha a Németh G. Béla-i verstipológiát vesszük alapul: érték- és időszembesítő verstípussal állunk szemben, amelybe egy kicsit a létösszegző is beszűrődik.

A vers értelmezésének első állomása Martinkó András kérdéshez kapcsolódik: „értjük-e a költő szavát?” Nézzük át a szöveget az „értelmező szótári glosszák” szempontjából, ugyanakkor figyelve az evokációkra is!

1. sor: „kandallómban” – a Madách-kúria inkább a cserépkályhát részesítette előnyben. A kandalló szó – talán archaikus jellege miatt is inkább a prágai szint idézi (főleg, ha az egész vers hangulatát próbáljuk meghatározni).

2. s.: „ingecskéjét” nem is elsősorban a birtokos személyét juttatja eszünkbe, hanem a többi nőt – alap Illyés Gyula *Puszták népében* írt glosszái a cselédszeretokról.

2. s.: „Erzsi” – nyilvánvalóan Fráter Erzsébetről van szó (Andor Csaba biográfiája a bizonyíték, hogy több Erzsi nevű nőismerőse nincs).

4. s.: „öle parazsát” a színasszociáció mellett a II. szín Évját is idézi.

5. s.: „e kísértésnek” – a visszautalás egyben a 4. sorra való visszautalás is: ez a Paradicsomra utal. A 19. századi bibliaértelmezésekben ismert volt olyan felfogás is, amely az „ős-bűn”-t a szexualitásban vélte felfedezni.

6-7. s.: a „siskrostély” és a „lovag” említése a vidéki rangos kúriák páncélját idézi – ugyanakkor a tűzellenző rácsát is.

8. s.: „szivemre” alak helyesírásában (később több szóban is előfordul a magánhangzó-hosszúság megváltoztatása) 19. századi poétia litentia (szükség esetén a költő eltérhet az 1832-es Szabályzattól – ez persze „olcsó” megoldás” Á. K.) játékos jelenléte, ugyanakkor utalás Madách betegségére (második személyes kapcsolat).

9. sor egésze a *Tragédia* XII. és XIV. színét rendező korabeli asztrofizikai álláspontokat idézi – lásd entrópia-elv!

10. s.: „biliárdasztalon” a személyes kötődés harmadik szála; tudunk az életrajzokból a biliárdasztalról.

11-12. s.: a „vad lökése” kifejezés a biliárdozás játékához kötődik – realitását nem értheti-élvezheti, aki nem játszott még ilyet. (Az utalás kevés ahhoz, hogy „európai” vagy „amerikai” jellegű biliárdban gondolkodjunk. Én az „amerikai”-ra szavaznék vajon igazolja-e ezt a tényszerű lakberendezés?)

14., 28., 42. s.: „Alsósztrégova” szerepeltetése a szerepvers lokalizálásához kell. (Érdeemes elgondolkozni azon, hogy az oroszlanbarlangból kitekintő Madách „lefelé” tekintett-e kifelé. Úgy vélem, Baka soha nem járt a helyszínen, fényképről pedig ez a fizikai tér nem támasztható alá. Később visszatérünk még arra, hogy Alsósztrégova Alsósztrégova-e.)

15-16. s. összességében az „oroszlanbarlang” – negyedik személyes utalás.

17-19. s.: az írás, a kéziratlap jellegzetes sajátosságaira utal (részben az eddig született grafológiai elemzések, részben a mikrofilológiai munkák bizonyítják, hogy a Madách-kéziratok olvasása (és/vagy értelmezése) nem hálás feladat. (Ide kapcsolnám még a *Tájkép főhással* című vers részletét is: „... sorjáznak a havas vidék/ lapján a halovány szavak... //... // Talán te írod, Istenem,/ a föld színére versedet?”)

19. s.: „krikszkrakszol” – a szó jelentése ismerős, de Baka esetében hapax legomenon (sőt, gyanítom előtte ezt az ígét senki nem használta).

20. s.: az „eszme” jellegzetes reformkori szó, a *Tragédiában* is többször használja Madách, pl.: „Az eszme él, s a láng, mely fellobog,/ Világot késő századokra vet.” (1580-1581.)

21. s.: „prédául” – zsákmányként jelentésben; az archaikus szóval is a romantikus szerzőt (és olvasóit) „hívja elő”.

22. s.: a „vér” nem véletlenül a romantika kulcsszava, a nagy műben is hangsúlyos helyeken olvasható, pl.: „E vér közt úgy gyötör az egyedüllét.” (2269.)

23. s.: a „rézsut-fényü virradat” megfelelő ellenőrzési pont lehet a teremtett világ és a valóságos összevetéséhez: meg kell nézni az alsósztrégovai kastély szobáinak fekvését -> keleti-e. Egyébként a redőnyfény költői megfelelése a költői szóteremtés (=hapax legomenon)

24. s.: a „guillotin” francia szóalak használata nemcsak a francia forradalomra, pontosabban a jakobinus diktatúra nyaktilójára utal, hanem a reformkori fiatalság kettős francia műveltségére is: egyrészt az arisztokratikus műveltség jele volt „tudni” franciául, másrészt a forradalmi eszmék iránti érdeklődést is érzékeltette a szó (a IX. színről nem is szólva). Az ugyanítt szereplő „sovány nyakamra” ismét a személyességet emeli ki – a szerep átlényegíthetőségét támasztja alá.

26. sor francia szavai – marquis, ... sans-culotte – az előbbieket egészíti ki.

27. s.: a „szaggattatom” archaikus szava a Károly-biblia hangulatát (Ószövetség) idézi.

31. s.: a „dunnszürkeség” kiugratása nem véletlen: József Attila, Ady Endre, Krúdy Gyula szövegeit idézi – mégsem idegen a vers szövegétől.

32. s.: „Fráter Erzsí sóháját” idézet nemcsak a személyes szílat erősíti meg, hanem a szerep időbeli behatárolását is segíti: minden bizonnyal 1854 után vagyunk.

33. s.: „Sakktábla-padlón” részben az intarziás parkettára utal, amely kiválthatta a sakktábla-asszociációt, részben pedig a sakkozási kedvre, ismeretre (ismét a személyesség erősítésére példa).

34. s.: „Bevégezetlen játszma” – ez már ön-evokáció! Baka több művében fölvezolja a maga manicheusi ihletésű transzcendencia-értelmezését: az Isten és az Ördög kettősségét, egyensúlyát. Ilyen művei például: *Vasárnap délután, Isten a városban vagy a csodaszarvas pusztulása, Körvadászat* stb.

35. s.: az „Úr” és „Lucifer” szerepeltetése az előbbieket mellett ismét a *Tragédiára* történő utalás. (Eldönthetetlen kérdés: tudott-e Baka arról, hogy Luczifer volt az első változat címe.)

37-39. sorok részben Baka, részben Madách sakk-tudására utalnak – meglehetősen homályosan. Ha arra gondolunk, hogy „én, király”, akkor lehet, hogy az elűzött feleség lenne a „királynő”. Csakhogy ez nem egyértelmű: a korbéli szóhasználatban e királynő lehetne akár Magyarország (lásd a *Patrona Hungariae* megszemélyesült alakja), akár a Szabadság is (lásd Vajda Péter verse – Szabáéhoz –, vagy a kortárs képzőművészek allegorikus ábrázolásai). A „bástyáim közt” ráadásul a kastély építészeti kialakítására is utal.

40. s.: az „Úr” és az „eszkimó-homály” egyértelműen az ismert *Tragédia*-színekre utalnak. (Föltételezhető, hogy a versbéli Madách fejében ezek terve már készen áll, csak a végleges lejegyzés hiányzik – ismét kérdés, hogy Baka mennyit tudott a *Tragédia* keletkezéséről és Madách életének mikrofilológiai adatairól.)

41. s.: A „Napok: csontbolygók” Vörösmartyt asszociálja (s Baka István Vörösmarty-verseit – erről bővebben a tanulmánykötetben).

Aki szeret bibelődni az akusztikai hatásokat hordozó stíluselemekkel, az majd igazolni fogja állításomat: a 197 szóalakat (2 – 63 – 67 – 65) fölőleslegesen vizsgáltuk a magánhangzó – mássalhangzó, a zöngés – zöngétlen, a magas – mély, a hosszú – rövid, a „hangzós” és „kevésbé hangzós” minőségek egymáshoz való viszonyítása alapján. A Baka-vers nem itt hordozza stílusértékeit. A zeneiségre egyébként nagyon is adó Baka kivételesen nem az akusztikai hatással dolgozik. A verselési, rímelési kötelezettségeit is háttérbe helyezi, noha a költő erre mindig sokat adott (lásd nyilatkozatait); de hát itt nem a ritmika hordja a jelentést (igaz, Madách sem volt az a kiemelkedő verselő).

Még figyelmeznit lehetne arra, hogy a 197 szón belül milyen a névszók és igék aránya – de aki figyelmesen végigolvassa ismét a verset, annak be kell látnia, hogy a nominális stílushoz rendelt „statikusság” sem az elégikusságot, sem az egyéb járulékos jelentéseket nem hordozza, nem magyarázza. (Kicsit iskolásnak tűnhet a megközelítés, de az ismeretlen megismeréséhez a legbiztonságosabb út a bevált módszerek kipróbálása.)

Úgy gondoljuk, hogy a kései Baka-vers értelmezéséhez a stilisztikai többletjelentést leginkább hordozó költői képeket és alakzatokat kell megvizsgálnunk! Baka költészetének meghatározó sajátossága a költői képek meghatározó szerepe.

Vegyük sorra ezeket:

- 1., 2. s.: egytagú metafora („Fény-árnyait” -> a parázs)
- 2., 2. s.: hasonlat („mint...”)
- 3., 2. s.: faj-nem felcserélésén alapuló szinekdoché („ingecskéjét”)
- 4., 3. s.: rész-egész szinekdoché („felizgatott ujjak”)
- 5., 4. s.: megszemélyesítés („megvillantja”)
- 6., 4. s.: egytagú metafora („megvillantja”)
- 7., 4. s.: kéttagú metafora („öle parázsát”)
- 8., 2-4. s.: komplex költői kép (a „fény-árnyai”-val indul és a női öltre utalással ér véget)
- 9., 6-7. s.: egytagú metafora („sisakrostélyon át”)
- 10., 7. s.: egytagú metafora („koromszemű lovag” -> szén)
- 11., 8. s.: megszemélyesítés („les rám”)
- 12., 8. s.: metatézis („les rám” – tkp. én nézem)
- 13., 8. s.: rész-egész szinekdoché („szivemre”)
- 14., 8. s.: megszemélyesítés („céloz”)
- 15., 8. s.: egytagú metafora („dárdafénye” -> tűzfény)
- 16., 8. s.: ok-okozati metonímia („dárdafénye”)
- 17., 6-8. s.: komplex költői kép: a lovag-képzet behozatala
- 18., 9. s.: kéttagú metafora („jeges-fehér”)
- 19., 9-10. s.: egytagú metafora („bolygók” -> biliárdgolyó)
- 20., 9. s.: ok-okozati metonímia („hülő veres”)
- 21., 9. s.: egytagú metafora („veres” -> véres szín)
- 22., 9-10. s.: egytagú metafora („nap” -> biliárdgolyó)
- 23., 10. s.: megszemélyesítés („hevernek”)
- 24., 11. s.: rész-egész szinekdoché („akarat”)
- 25., 11. s.: ok-okozati metonímia („akarat”)
- 26., 11-12. s.: egytagú metafora („vad”)
- 27., 12. s.: egytagú metafora („pályájukon”)
- 28., 13. s.: megszemélyesítés („mozdulnak”)
- 29., 9-13. s.: allegória (biliárd – teremtés)
- 30., 9-13. s.: komplex költői kép is
- 31., 14. s.: megszemélyesítés („alszik”)
- 32., 14. s.: faj-nem fölcserélésén alapuló szinekdoché („völgyben”)
- 33., 14. s.: térbeli metonímia („Alsósztrégova”)
- 34/1., 15. s.: egytagú metafora („tompá”)
- 35/2., 16. s.: kéttagú metafora („boltív... menny”)
- 36/3., 16. s.: egytagú metafora („silány”)
- 37/4., 16. s.: allegória (az egész „paródiája”)
- 38/5., 17. s.: kéttagú metafora („mezők ... papírlapok”)
- 39/6., 18. s.: egytagú metafora („fagyán” -> fehér és új)
- 40/7., 17-18. s.: metatézis („havas... fagyán”)
- 41/8., 18. s.: megszemélyesítés („ropog”)

- 42/9., 18. s.: egytagú metafora („ropog”)
- 43/10., 18. s.: rész-egész szinekdoché („tollam”)
- 44/11., 18. s.: ok-okozati metonímia („tollam”)
- 45/12., 18.s.: elhomályosult egytagú metafora („tollam” -> madártoll -> írószerszám)
- 46/13., 18. s.: egytagú vagy kéttagú metafora („tájra”)
- 47/14., 19. s.: megszemélyesítés („krikszkrakszol”)
- 48/15., 19. s.: egytagú metafora („krikszkrakszol”)
- 49/16., 19. s.: egytagú metafora („róka-úzte” – íráskép)
- 50/17., 19. s.: egytagú metafora („nyúlnyomot” – íráskép)
- 51/18., 19-20. s.: kéttagú metafora („nyúlnyomot: verssorokat”)
- 52/19., 19-20.s.: egyes szám-többes szám fölcserélésén alapuló szinekdoché („nyúlnyomot: verssorokat”)
- 53/20., 20. s.: megszemélyesítés („menekül”)
- 54/21., 20. s.: fej-nem fölcserélésén alapuló szinekdoché („eszme”)
- 55/22., 21. s.: megszemélyesítés („felbukik”)
- 56/23., 21. s.: hasonlat („prédául esve”)
- 57/24., 22. s.: megszemélyesítés („fröcskölnék”)
- 58/25., 22. s.: egytagú metafora („fröcskölnék”)
- 59/26., 22. s.: hasonlat („mint a vér”)
- 60/27., 16-22. s.: komplex költői kép
- 61/28., 23.s.: elhomályosult egytagú metafora („rézsut”)
- 62/29., 23. s.: egytagú metafora (rézsut-fényű”)
- 63/30., 24. s.: megszemélyesítés („zuhan”)
- 64/31., 24. s.: rész-egész szinekdoché („nyakamra”)
- 65/32., 25. s.: elhomályosult kéttagú metafora („fűrészpor”)
- 66/33., 25. s.: megszemélyesítés („issza be”)
- 67/34., 25. s.: rész-egész szinekdoché („szavaimat”)
- 68/35., 25. s.: ok-okozati metonímia („szavaimat”)
- 69/36., 22-25. s.: komplex költői kép
- 70/37., 26. s.: egytagú metafora („nyúl marquis”)
- 71/38., 26. s.: egytagú metafora („róka- sans-culotte-fogakkal”)
- 72/39., 26. s.: lánc-metafora („róka- sans-culotte-fogakkal”) – lásd Varga Magdolna dolgozata (in u.ő.: A lánc-metafora nyomában (Gondolatok Baka István metaforáinak sajátosságairól) Forrás 1996/5. és Adalékok a stilisztika tanításához: egy komplex kép költői vizsgálata in A szegedi Tömörkény István Gimnázium, Művészeti Szakközépiskola és Kollégium évkönyve 1897-1997. Szeged, 1997. 428-433.o.)
- 73/40., 27.s.: egytagú metafora („szaggattatom”)
- 74/41., 26-27. s.: komplex költői kép
- 75/42., 28. s.: megszemélyesítés („alszik”)
- 76/43., 28. s.: időbeli metonímia („télben”)
- 77/44., 28.s.: egytagú metafora („télben” -> értsd az 1850-es évek elnyomása)
- 78/45., 28. s.: térbeli metonímia („Alsósztrégova”)
- 79/1., 29. s.: egytagú metafora („hamvad”)
- 80/2., 29. s.: megszemélyesítés („leroskad”)
- 81/3., 30. s.: megszemélyesítés („pillant”)

- 82/4., 30. s.: egytagú metafora (lehetne hasonlat is: „szemrehányón”)
- 83/5., 30. s.: egytagú metafora (lehetne megszemélyesítés is)
- 84/6., 31. s.: megszemélyesítés („marad”)
- 85/7., 31. s.: szinesztézia („langyos dunnaszürkeség”)
- 86/8., 31. s.: kétagú metafora („dunnaszürkeség”)
- 87/9., 31. s.: rész-egész szinekdoché („dunnaszürkeség”)
- 88/10., 31. s.: faj-nem fölcserélésén alapuló szinekdoché („dunnaszürkeség” -> egy életforma és életmód)
- 89/11., 32. s.: megszemélyesítés („elfojtja”)
- 90/12., 32. s.: egytagú metafora („elfojtja”)
- 91/13., 32. s.: rész-egész szinekdoché fölcserélése („sóhaját”)
- 92/14., 33. s.: kétagú metafora („sakktabla-padlón”)
- 93/15., 33-34. s.: kétagú metafora („asztal és székek ... figurái”)
- 94/16., 37. s.: hasonlat („akárha”)
- 95/17., 37. s.: egytagú metafora („bástyáim” -értelmezhetetlen: az új kastély tornyai vagy érveinek (és másokéinak) nehézségei)
- 96/18., 38. s.: egytagú metafora („toporgok”)
- 97/19., 38. s.: kétagú metafora („én, király”)
- 98/20., 39. s.: egytagú metafora („elhullott”)
- 99/21., 39. s.: egytagú metafora („királynő” -> figura [?], Fráter Erzsí [?] vagy az anya [?])
- 100/22., 40. s.: megszemélyesítés („jő”)
- 101/23., 40. s.: faj-nem fölcserélésén alapuló szinekdoché („Űr” az egész mű helyett)
- 102/24., 40. s.: faj-nem fölcserélésén alapuló szinekdoché („eszkimó-homály” az egész mű helyett)
- 103/25., 40. s.: egytagú metafora („eszkimó-homály”)
- 104/26., 41. s.: kétagú metafora („Napok: csontbolygók”)
- 105/27., 41. s.: elhomályosult anyagbeli metonímia vagy egytagú metafora („... csontbolygók”)
- 106/28., 41. s.: egytagú metafora („napok” -> időtartam és/vagy naprendszer-mag)
- 107/29., 41. s.: egytagú metafora („csontbolygók”)
- 108/30., 42. s.: megszemélyesítés („alszik”)
- 109/31., 42. s.: megszemélyesítés („alszik”)
- 110/32., 42. s.: térbeli metonímia („Alsósztrégova”)
- 111/cím1.: időbeli metonímia („Tél”)
- 112/cím2.: térbeli metonímia („Alsósztrégova”)

A terjedelmi korlátok, s hogy az ilyen összehasonlítás nem volt kitűzött célunk fölment bennünket az alól, hogy szókép-statisztikai vizsgálatokkal igazoljuk későbbi állításainkat. (Az összegyűjtött adatok alapján ez elvégezhető, s a tanulmánykötet megfelelő részeinél kellő hasonlítási alapot is találhatunk.) Azon mindenesetre érdemes elgondolkodni, hogy Baka István a 197 leírt szóalakhoz 112 (vagy több: lehet képzetesebb befogadó is!) megkülönböztethető költői képet rendelt. Mindezek mellett ajánlom a befogadók figyelmébe a versben található komplex képek újbóli elolvasását: egyszerre kapcsolódnak Madáchhoz és/vagy a *Tragédiához*.

Középiskolai tanulmányaink óta közhely, hogy a szóképek mellett az alakzatok hordozzák a stíluselemhez kapcsolható stílusértékek jelentős hányadát. Hogy legyen fogalmunk e vers esetében mi a szerepe az alakzatoknak: „lajstromoztuk” azokat is!

- 1., 2. s.: közbevetés – csere
- 2., 2-3. s.: zeugma – kihagyás (a „kijeti” hozzárendelése)
- 3., 5. s.: felkiáltás
- 4., 6-7. s.: szótöréses enjambement
- 5., 7-8. s.: enjambement
- 6., 9. s.: halmozás – ismétlés
- 7., 9-10. s.: zeugma – kihagyás (a „hevernek” hozzárendelése)
- 8., 13. s.: kérdés
- 9/1., 15-16. s.: halmozás – ismétlés
- 10/2., 15-16. s.: enjambement
- 11/3., 16. s.: közbevetés – csere
- 12/4., 17-18. s.: enjambement
- 13/5., 18-19. s.: enjambement-nal kapcsol össze versszakot!
- 14/6., 19-20. s.: zeugma – kihagyás (a „krikszkrakszol” hozzárendelése)
- 15/7., 21-22. s.: inverzió – csere
- 16/8., 22. s.: közbevetés – csere
- 17/9., 23-24. s.: enjambement
- 18/10., 23-24. s.: zeugma – kihagyás (a „zuhan” hozzárendelése)
- 19/11., 23-24. s.: kérdés
- 20/12., 27.s.: közbevetés – csere
- 21/1., 29. s.: zeugma – kihagyás (a „fenyőhasáb” hozzárendelése)
- 22/2., 29. s.: halmozás – ismétlés
- 23/3., 29. s.: részletezés – ismétlés
- 24/4., 30. s.: halmozás – ismétlés
- 25/5., 30. s.: zeugma – kihagyás (tkp. a „fenyőhasáb” hozzárendelése)
- 26/6., 32. s.: közbevetés – csere
- 27/7., 34. s.: közbevetés – csere
- 28/8., 35. s.: zeugma – kihagyás (a „játszik” hozzárendelése)
- 29/9., 36. s.: zeugma – kihagyás (a „feldöntöttek” hozzárendelése)
- 30/10., 35-36. s.: zeugma – kihagyás (az „Úr és Lucifer” hozzárendelése)
- 31/11., 36. s.: halmozás – ismétlés
- 32/12., 36. s.: közbevetés – csere
- 33/13., 37-38. s.: enjambement
- 34/14., 37-38. s.: inverzió – csere
- 35/15., 38-39. s.: enjambement
- 36/16., 38-39. s.: közbevetés – csere
- 37/17., 38-39. s.: zeugma – kihagyás (a „királynő” vonzatai)
- 38/18., 38-39. s.: halmozás – ismétlés
- 39/19., 40. s.: zeugma – kihagyás (a „jő” vonzatai)
- 40/20., 40. s.: halmozás – ismétlés
- 41/21., 41. s.: zeugma – kihagyás (a „gördülnek” vonzatai)
- 42/22., 41. s.: halmozás – ismétlés
- 43/23., 42. s.: szóismétlés – ismétlés

Lám, szemben a költői képek bőségével, a 197 szóhoz csak ennyi (43) alakzat társul. (Ennél többet találhatunk, de kevesebbet aligha.) Még ha nincs is pontos adat, akkor is belátható: nem is kell az „alakzat-erősségi” számításokat elvégeznünk! Anélkül is kiderül: a költő nem mozgósítani, befolyásolni akar, hanem a „képiesítéssel” a valamennyiünkben rejtőző Madách-élményt szeretné kibontani. (Természetesen a statisztikai stilsztika megfelelő műveletei elvégezhetőek itt is, sőt ezek viszonyításához is találhatunk adatokat a Baka-tanulmánykötet lapjain.)

Az eddigiek alapján könnyen érhet a vád: atomizáltuk, elidegenítettük a szöveget a befogadótól. Úgy gondoljuk, e kapaszkodási pontok rögzítésére szükség volt. Hogyan látjuk a lírai szöveget?

Tél Alsósztrégován – olvasván a címet a művet lírai vallomásnak vélhetjük: naplóba lapozunk. (Baka szerepversei nem egyszer kapcsolódnak konkrét évszak táji megjelenítéséhez.) Nemcsak az evokációi és az E/1 igealakok miatt érezzük a lírai ént hitelesnek; az epikus háttér e versben éppen úgy hozzátartozik a műértéshez, mint az *Aeneas és Dido*, a *Fredman szonettjeiből* és a *Trisztán sebe* című alkotásaiban.

Ez a hármasszonett fölfogható a *Tragédia* parafrázisának, az akadémiai értekezését író Madách szemszögéből (A nőről, különösen esztétikai szempontból, 1864.). Ám a vers epikai, biográfiai szituációja inkább a Szontágh Pálnak írt, 1857. február 7-én kelt leveléhez köthető: már megvan „fejben” a nagy mű végső változata — s közben Fráter Erzsí hiányát érzi még az otthon és a táj rezdüléseiből. Férfi és nő, férj és feleség, házas-, ágyastárs és szellemi partner jelentésvilága feszül egymásnak a provinciális kúria belső terében, vívódva a zsenialitás és a dilettantizmus között. Baka-Madách még nem döntött semmiben, de a következmény már ismert:

„...bástyáim között
Toporgok én, király, — megütközött
helyettem és elhullott a királynő.”

A vers tárháza az önevokációknak is, melyeket a kutatók fejtenek majd föl a versszöveg szövetéből; jelzésszerűen említek kettőt: „Nyúl-marquis róka-sans-culotte-fogakkal/ Szaggattatom, — futnék, de nincs hova.” (*Háborús téli éjszaka, Körvadászat, Döbling*) és „Sakk-tábla-padlón asztal és a székek — / Bevégezetlen játszma figurái;/ Ma már az Úr és Lucifer se játszik...” (*Vasárnap délután, Isten a városban vagy a csodaszarvas pusztulása illetve Körvadászat*).

Külön csemege a sajátos bakás kép: „róka-sans-culotte-fogakkal”, ez is egyike lesz a láncmetaforáknak. (E kép stilsztikai értelmezéséhez Varga Magdolna tanulmánya lehet támasz: Baka István stílus-sajátosságainak vizsgálata.) A láncmetaforák kevésszer fordultak elő az életműben: az első a *Helsingörben* olvasható: „hal-ember-vérszaga”, a második a *Döblingben*: „Döbling-Magyarország-Pokol”, a negyedik láncmetaforája: „pitymallat-alkony-óborok!” a *Háry János bordala* harmadik versszakában.

A három petrarcai szonett önálló egységként is olvasható, ám mindegyiket összefogja a szextettek zárósora: „...alszik...Alsósztrégova”. A refrénszerű zárlat módosításai az adott versrészlet belső tartalmából következnek – de hogy miért „alszik”, az nem. Baka István az Ady-reminiszcenciával („aluszna a magyar tanyák”- *A téli Magyarország*) végzettszerű hallgatássá varázsolja az éjjel is virrasztó költő-előd csöndjét. Ha posztmodern, akkor annyiban,

hogy igenis számít a befogadó műveltségi, olvasottsági tudására - s ha ezért nem posztmodern, akkor ne is legyen az.

Madách Imrétől Don Josén át Baka Istvánig — mindig más a megszólaló lírai én alakja. A költő teremtette/felhasználta figurák alkalmat adnak arra, hogy a lét sajátos szempontjait fogalmazza meg a szerző, s a befogadó újra és újra más szemszögből vizsgálja a világot. Ahogy a *Tragédia* átsejlik a kúriai hangulaton, úgy jelenik meg egyre több Baka-utalás, hogy a kétféle teremtett világ összeérésével az ábrázolt két világ is összemosódjon, hiszen sorskérdései is egyek. Ezt az egymásba játszatást és mégis el-különytülést szolgálják a formai, poétikai ötletek, megoldások is.

Érdemes elgondolkodni a jeligén is: „Szeged Homousion”. Baka magyar szakos tanárként tudatában volt a jelige-szavak konnotációs jelentésével! Bármennyire is berzenkedett Szegedtől, e versében föl vállalta „szegediségét” – ebben valószínűleg a Juhász Gyula írta Madách-versek ismerete is beletartozik. A „Homousion” kifejezés részben a Konstancinápolyi színre utal, részben az egyháztörténetből jól ismert ariánus eretnekségre. Messzire vezetne az az összekapcsolási kísérlet, amely a jeligéből Baka István manicheusi világképét próbálná igazolni – megjegyzem, volna is erre esély.

A Baka István-i szöveg értelmezése alkalmat ad arra, hogy az ún. „Madách-vers” jellegzetességeiről is beszéljünk. Úgy vélem, Szigeti Csabának igaza van a Bartók-versről írt tanulmányában: az ünnepi versek általában keveset árulnak el az ünnepeltről. Ha elolvassuk Praznovszky Mihály gyűjteményét (a Fráter Erzszi Szimpóziumra készülve szükséges is volt), akkor igazat adhatunk a különféle kultuszokat vizsgáló szerzőknek (Szigeti Csaba – Bartók Béla, Varga Magdolna – Szent Gellért, Árpás Károly – Fráter Erzsébet, Praznovszky Mihály – Szendrey Júlia stb.): hiba lenne esztétikai és irodalomtörténeti követelményeket állítani az alkalmi vers elfogadásával kapcsolatban.

Baka István Madách-verse, a *Tél Alsósztrégován* akkor „működik” jól, ha arra készlet: a., ismerkedjünk meg Madách Imre életrajzával (lásd Andor Csaba: A siker éve: 1861 Madách Imre élete)

b., olvassuk el Madách Imre életművét (lásd a Halász Gábor-féle összes mellett a CD-ROMot: Az ember tragédiája Bp., 2000.)

c., ismerkedjünk meg Baka Istvánnal (Az idézett tanulmánykötet mellett Fried István és Füzi László tanulmánygyűjteményét ajánlhatjuk – Árnyak között mulandó árny Szeged, 1999., Búcsú barátaimtól Baka István emlékezete Bp., 2000.)

d., olvassunk Baka István-műveket (lásd Tájékp fohással Pécs, 1996.)

Baka Madácha egyedül van. Hiányzik neki a társ, a nő – érdekes, hogy sem Szontághot, sem az anyját nem veszi a kitalált szituációba a szerző. A bakai Madáchnak kétségei vannak önnön tehetségéről, nem tudja, képes lesz-e óriási ötletét annak megfelelő monumentális műbe önteni. Baka-Madách beteg, s nem tudja: kap-e a sorstól, Istentől lehetőséget befejezni elképzeléseinek megfelelően a művet. Mindentől - és mindentől - függetlenül Baka István=Madách Imre meg fogja írni **Az ember tragédiáját**, hiába „alszik... Alsósztrégova.” [Ráadásul van egy köldökzsinórnyi valóságalap is: a vers „előképe” lehet *A téli éj dicsérete* című Zsuzsi-vers (Andor 2000.: 173.o.).]

És a mi Madáchunk? Vajon miért ismerünk rá a vers alanyára? Korábban összeszedtük azokat az életrajzmozsrákat, költői evokációkat, egyéni asszociációkat, amelyek számunkra, a költeményről beszélők számára bizonyítják, hogy Baka István verse „Madách-vers”. Ám a befogadóknak maguknak kell megbizonyosodni, Tamás módjára! Ez még hátra van.

Felhasznált könyvek, tanulmányok:

- Árpás Károly: Fráter Erzsébet a Madách Imre ihlette szépirodalmi alkotásokban Adalékok a virtuális világ nő-képéhez I. in II. Fráter Erzsébet Szimpózium Csecse, 2000.06.30.
- Árpás Károly: Magyar nyelvtan V. (Stilisztika) Tankönyvpótló jegyzet a hatosztályos gimnázium ötödik osztályosainak Szeged, DFG, 1996. és Árpás Károly: Szövegek és stílusok – SULINET CD-ROM in MOZAWEB 1.0 Mozaik Kiadó Szeged, 1999.
- Árpás Károly – Varga Magdolna: Kettős tükörben Cikk, tanulmányok, verselemzések Baka István életművéről Szekszárd, 1998. kötet írásából, különösen Varga Magdolna: November angyalához Baka István versei Forrás, 1995/10.; Árpás Károly: A fohászgódo (Baka István: November angyalához) Tiszatáj, 1995/11.; Árpás Károly-Varga Magdolna: November angyalához Baka István újabb versei Új Dunatáj, 1996/2.; Varga Magdolna — Árpás Károly: Baka István újabb versei — November angyalához (kézirat).
- Madách homlokán túl Versek a költőről és a Tragédiáról Szerkesztette Praznovszky Mihály Veszprém, 1993.
- Madách Imre: Az ember tragédiája I. Főszöveg A CD főszövegét gondozta, a szövegváltozatokat és a jegyzeteket összeállította Bene Kálmán, az életrajzot és a bibliográfiát összeállította, az utószót írta Andor Csaba Madách Könyvtár Új folyam 13. Szeged-Budapest, 1999.
- Szigeti Csaba: A „Bartók-vers” in 2000 1991/4. 56-60.o.

Egy verskompozíciós elvről Kísérlet a verskompozíciós verstípusok rendszerezésére

0. A költői beszédműről

Milyen nehéz ma már elképzelni, hogy a szépirodalmi alkotás valamikor ugyanúgy hangzásában élt csak, mint a zene! A költői kép különböző fajtáinak előtérbe kerülése, a 20. század vizuális információinak forradalma háttérbe szorította a vershangzást. Napjainkban kezdtek el foglalkozni az akusztikai hatás föltárásával. Nemcsak a végre megszületett akadémiai vers-tanra gondolok¹, hanem a poétikai, retorikai, szövegtani kutatások eredményeire. Dolgozatomban megkísérlem leírni egy sajátos versszerkesztés jellemzőit, s e jegyek alapján elkülöníteni egy vagy több sajátos kompozíciójú verstípust.

1. Egy verskompozíció vizsgálata

1.0. A mai magyar irodalomban nemcsak Weöresnél találunk példát az ismétléses szerkezetekre² – Weöres Sándor alkotásait nem is tekintem bizonyítéknak, éppen mert a mester bármilyen formát úgy tudott megszólaltatni, mintha szervesen magyar forma lenne³.